

Open Monumentendag op zondag 11 september

Het Joodse verhaal van Winterswijk

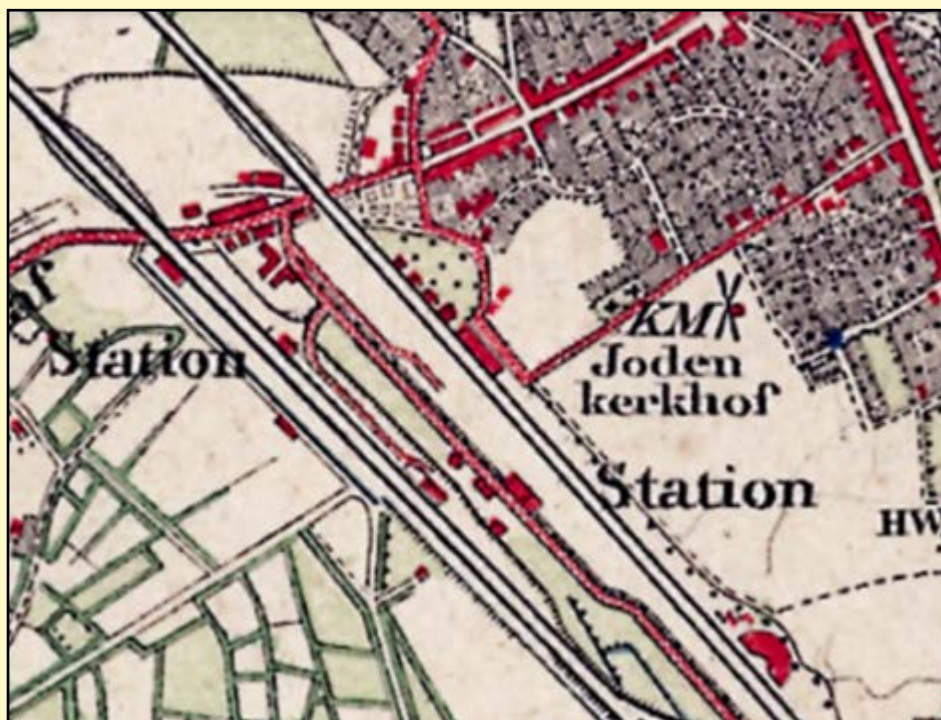
van de 17e tot en met de 21ste eeuw

De synagoge doet jaarlijks mee aan Open Monumentendag - om de sjabbat te respecteren is het gebouw aan de Spoorstraat alleen op zondag geopend.

Het Joodse verhaal van Winterswijk wordt ook altijd op Open Monumentendag verteld. Het thema van de Open Monumentendagen van dit jaar is duurzaamheid. Dat is een makkie: gebouwen die al sinds de jaren tachtig van de 19e eeuw worden gebruikt zijn een toonbeeld van duurzaam gebruik. Als je iets goed onderhoudt heb je er nog jarenlang plezier van.

Eeuwen

Daarom ligt de nadruk dit jaar op het vertellen van het Joodse verhaal van Winterswijk door de eeuwen heen. Want de aanwezigheid van Joodse Winterswijkers gaat terug op de 17e eeuw, toen

De 'oude' begraafplaats op de topografische kaart van 1892.

zij hun eerste sporen hebben nagelaten. De begraafplaats aan de Spoorstraat is het tastbare bewijs van hun aanwezigheid: die is ruim 200 jaar gebruikt, tot deze enkele jaren voor de opening van de synagoge in 1888 werd gesloten. Deze begraafplaats kwam name-

lijk door de uitbreiding van het dorp (vooral dankzij de aanleg van de spoorlijnen, het grote emplacement en het station) binnen de bebouwde kom te liggen.

Misterweg

Vanaf dat moment werden de doden begraven op de

begraafplaats aan de weg naar Bredevoort, nu de Misterweg, naast de watertoren (maar die was er toen nog niet).

Die Joodse aanwezigheid in Winterswijk omspant dus ongeveer vijf eeuwen. Op de topografische kaart van 1892 (zie de illustratie op de vorige pagina) is de

'oude' begraafplaats in het dorp heel goed te zien. Die was in dat jaar al gesloten - de gemeenschap had de tweede begraafplaats net geopend. Het duurt nog tot 1928 voordat deze 'nieuwe' begraafplaats aan de Misterweg ook op de topografische kaart zichtbaar wordt. Op de kaarten van 2021 zijn deze

monumenten van het lokale Joodse leven beide te herkennen.

Op zondag 11 september gaat de vlag uit: de synagoge is dan van 13 tot 16.30 voor iedereen te bekijken. Vrijwilligers van de Stichting Winterswijkse Synagoge zijn dan aanwezig om die Joodse verhalen te vertellen.

Max van Dam hele maand september te zien in Amsterdamse kunstenaarssociëteit

In 1947 organiseerde Arti et Amicitiae de tentoonstelling 'In Memoriam'. Dat was een eerbetoon aan kunstenaars die in de oorlog om het leven waren gekomen. Er hing ook werk van de in Winterswijk geboren Max van Dam. Met geen woord werd er toen gerept over de oorlogsjaren van de kunstenaarssociëteit. En dat terwijl het bestuur in september 1941 aan de Joodse leden schreef dat ze wel zouden begrijpen dat ze niet meer welkom waren, en dat ze ook niet meer mochten meedoen aan tentoonstellingen. Werk van Max van Dam hangt nu opnieuw in de sociëteit aan het Rokin in Amsterdam.

De titel van deze nieuwe tentoonstelling is veelzeggend: 'U zult begrijpen dat... De keuzes van Arti et Amicitiae in en na WO2'. Daarin wordt volgens de sociëteit gereflecteerd op de keuzes die zijn gemaakt tijdens en vlak na die oorlogsjaren: 'In dezelfde zalen

Max van Dam als jongeling in Winterswijk. Foto: joodsmonument.nl

als toen is de tentoonstelling In Memoriam vertaald naar het heden. Het is een eerste stap voor Arti et Amicitiae in een lange traject van kritisch op zichzelf reflecteren.' Een paar maanden na de brief uit 1941 vroeg Arti alle leden om een ariërverklaring te tekenen. Dat was de door de Duitse bezetter ingesteld document waarin iemand moest verklaren

geen Jood te zijn. Daarop moesten mensen invullen wie zijn ouders en grootouders waren, of die van Joodse afkomst waren. De titel van de tentoonstelling nu is een zinsnede uit de brief die naar de Joodse Arti-leden was gestuurd. Op de expositie in Arti is het werk van in totaal elf kunstenaars te zien. Ze waren bijna allemaal joods en zijn

vermoord in nazi-kampen als Bergen-Belsen, Sobibor en Auschwitz. Twee van hen stierven als gevolg van de ontberingen in Japanse kampen in het toenmalige Nederlands-Indië.

Onderduiken en vluchten

Max van Dam woonde tot 1941 in Amsterdam, onder meer in een atelierwoning aan de Zomerdijkstraat. Hij moest daarna als jood onderduiken, onder meer in Blaricum. In 1942 probeerde hij via Frankrijk Zwitserland te bereiken, maar werd opgepakt. In maart 1943 werd Max op transport gesteld naar het vernietigingskamp Sobibor, waar hij in het najaar van datzelfde jaar werd vermoord.

Op de expositie in Amsterdam hangen vijf werken van Max, waarvan twee uit de Winterswijkse collectie Van Dam. Het gaat om de werken die ook in 1947 te zien

waren (dat waren er toen nog twee meer), aangevuld met een zelfportret. Die hadden in 1947 nog een andere titel, waarschijnlijk zijn die door de curator van destijds gegeven. De sociëteit, die meestal kortweg Arti wordt genoemd, is de oudste vereniging in Nederland waar kunstenaars het voor het zeggen hebben.

Uitlenen

Uitlenen van werk uit de collectie van Vereniging Het Museum is heel goed mogelijk, vertelt vicevoorzitter van Sjoerd Kemeling. „Bruikleen moet uiteraard goed geregeld worden. Villa Mondriaan heeft werk van Piet Mondriaan en Frits Mondriaan van ons. Het Nationaal Onderduikmuseum in Aalten heeft items van Tante Riek uit onze collectie. Werk van Max van Dam uit onze collectie was te zien op een expositie in

Sobibor, Polen.”

„Ik sluit niet uit dat Van Dam ook te zien kan zijn in de synagoge van Winterswijk. En in september hangt er dus werk van Max in Arti in Amsterdam. In 1947 is daar een expo geweest van vermoorde leden van de kunstenaarssociëteit. Daar kwam veel kritiek op, vooral uit communistische hoek. Dat verhaal wordt nu gereconstrueerd, er wordt opnieuw een tentoonstelling ingericht waarop het eerlijke verhaal rond Arti wordt verteld.”

***Arti et Amicitiae, Rokin
112, Amsterdam***

‘U zult begrijpen dat... De keuzes van Arti et Amicitiae in en na WO2’ is tot en met zondag 2 oktober te zien.

De tentoonstelling in de zalen op de 1e verdieping is van dinsdag tot en met zondag van 12 tot 18 uur te bezichtigen. Entree €3.

Joodse muziek in de synagoge: van chazzanoet tot volksliedjes en 'Summertime'

Toch nog even opnieuw aandacht voor een bijzondere muzikale middag in de synagoge: op zondag 18 september vertelt muziekwetenschapper Niels Falch het verhaal van de joodse muziek in Amerika. Het is het verhaal van immigranten uit Rusland en andere landen in Oost-Europa, die hun muziek meenemen naar het nieuwe continent.

Populair

Die muzikale invloeden zouden de populaire Amerikaanse muziek veranderen. Componisten als Irving Berlin en George Gershwin putten bewust en onbewust, uit de Joodse muzikale traditie, zoals de chazzanoet, het voorzingen in de synagoge,

maar ook bruiloftsmuziek en volksliedjes.

Niels Falch (er hoort officieel doctor voor zijn naam, want hij is op dit onderwerp aan de universiteit gepromoveerd) vertelt op zondag-

middag 18 september om 15 uur over zijn onderzoek. Nog beter: hij laat het ook horen! Toegangskarten zijn vooraf à 10 euro te koop bij boekhandel Kramer aan de Wooldstraat.

Nieuwe toegangspoort voor begraafplaats

Bijzonder: Winterswijk telt twee joodse begraafplaatsen. De ene ligt achter de meer dan een eeuw oude betonnen muur aan de Spoorstraat, de ander gaat schuil achter een dikke beukenhaag aan de Misterweg, naast de (voormalige) watertoren. Die aan de Spoorstraat is de 'oude', aan de Misterweg de 'nieuwe' begraafplaats. Deze laatste is nog steeds in gebruik. Het onderhoud is in handen van de gemeente Winterswijk. Voor het maaien van het gras wordt een grote maaier gebruikt. Om te

voorkomen dat die telkens door het metaarhuisje moet rijden is het hek naast dat gebouwtje vervangen. Het smalle toegangshek is ingevuld door een exemplaar dat extra uitgeklat kan worden en daardoor twee keer

zo breed wordt. Het werk is uitgevoerd door Ben Westerveld: hij heeft het ijzeren gevaarte via Marktplaats aangeschaft, opgehaald, schoongekrabbd en mooi donkergroen geschilderd.

Lezing op zondag 30 oktober om 15 uur

Joodse kunstenaars op zoek naar vernieuwing

Kunstenaars met een Joodse achtergrond behoorden tot de avantgarde van de vernieuwingsbeweging in de Nederlandse kunst tussen 1890 en 1940. Historicus Frederik Erens vertelt op een lezing in de synagoge over de mannen en vrouwen, beeldende kunstenaars en architecten, die een rol hebben gespeeld in die beweging.

De periode van 1890 tot 1940 betekende een bloeiperiode voor de Nederlandse kunst en architectuur. Idealistische architecten, vrije kunstenaars en kunstnijverars waren op zoek naar

vernieuwing van hun kunst. Het doel was om daarmee de maatschappij op een hoger materieel en geestelijk niveau te brengen. Hun kunst bloeide op als onderdeel van wereldberoemd geworden stromingen als Art Nouveau, Art Déco, Amsterdamse School en Nieuwe Zakelijkheid.

Namen

Kunstenaars met een Joodse achtergrond speelden een belangrijke rol in die vernieuwing. Namen als Joseph Mendes da Costa, Samuel Jessurun de Mesquita, Harry Elte, Jaap Kaas en Frits Spanjaard zijn aan deze bloeipe-

Terracotta buste van beeldhouwer Joseph Mendes da Costa, collectie Joods Historisch Museum Amsterdam.

riode in de kunst verbonden.

Opdrachtgevers

Erens vertelt over hun werk, de rol die zij gespeeld hebben, toont hun kunst. Hij gaat ook in op de rol die enkele Joodse opdrachtgevers hebben gespeeld. Tijdens zijn lezing gaat Erens ook in

op de in Winterswijk geboren Joodse kunstenaar Max van Dam.

Historicus

Frederik Erens is historicus en gespecialiseerd in de geschiedenis van Midden-Europa en de Baltische landen. Ook heeft hij zich verdiept in de architectuur en toegepaste kunst van de laatste decennia van de 19e en eerste decennia van de 20ste eeuw.

De lezing vindt plaats in het kader van de Maand van de Geschiedenis. De toegang kost €10, kaarten zijn vooraf te koop bij boekhandel Kramer. Reserveren kan ook via info@synagogewinterswijk.nl.

Helpende handen, daar is wel behoefte aan. En ook helpende hersenen! De synagoge kan beide goed gebruiken om het Joodse verhaal van Winterswijk goed te vertellen. SWS maakt een gestage groei door: het aantal activiteiten groeit, de openstelling is uitgebreid. Het aantal mensen dat zich inzet voor de sjoel aan de Spoorstraat is toege-

Help de synagoge - wordt actief!

nomen. Er blijft echter nog steeds werk liggen en dat is jammer. Dat historische verhaal kan verder uitgediept worden, maar we hebben ook mensen nodig die mee willen denken over de presentatie, over rondleidingen, over de ontvangst van groepen scholieren. Er zijn ook

helpende handen nodig in de tuin. Spreekt het verhaal van Joods Winterswijk u aan? Wilt u meehelpen? Met tijd, met uw inzet? Stuur een mail naar het bestuur en laat u informeren over ons werk. En wie weet spreekt een van die taken u wel aan. Tot ziens!

Joods verzet zichtbaar in de Aaltense sjoel

In de Aaltense synagoge is tot en met donderdag 22 september nog de expositie 'Joods verzet' te zien. Over dat joodse verzet is lang niet gesproken. 'Pas de laatste jaren komen er steeds meer documenten beschikbaar waaruit blijkt dat ook vanuit de Joodse gemeenschap heel veel verzet is gepleegd tegen het naziregime', schrijven de samenstellers van de expositie. Die wordt georganiseerd door de stichting Vrienden van de Aaltense Synagoge in samenwerking met het Na-

tionaal Onderduikmuseum in Aalten. Deze expositie is daarmee gelieerd aan de expositie 'Rademakersbroek - Geef de namen een gezicht'. De expositie in de synagoge aan de Stationsstraat 7 in Aalten laat zien dat alleen al het onderduiken van Joden al een verzetsdaad was. Nog veel meer dan voorheen

werd verondersteld, zijn er veel joden die op allerlei wijzen verzet hebben gepleegd. De expositie in de Aaltense sjoel is op woensdagmiddag (13.30 tot 16.30 uur) en donderdag (van 10 tot 16 uur) te zien. Op Open Monumentendag zaterdag 10 september is de synagoge van 10 tot 17 uur geopend.

Stichting Winterswijkse Synagoge

Spoorstraat 32 • 7101 GV Winterswijk
www.synagogewinterswijk.nl • info@synagogewinterswijk.nl

